

Prof. dr hab. Krystyna Milczarek-Pankowska
Uniwersytet Warszawski
Wydział Pedagogiczny

Recenzja rozprawy doktorskiej mgr Barbary Baczyńskiej
pt. „Czas wolny i jego funkcje w procesie rewalidacji uczniów niepełnosprawnych intelektualnie” napisanej pod kierunkiem dr hab. Małgorzaty Orłowskiej, prof. AWSB

Problematyka edukacji i rewalidacji osób z niepełnosprawnościami zajmuje dziś bardzo ważną pozycję w naukach pedagogicznych, w dużej mierze dzięki najnowszym badaniom w tym obszarze. Przedstawiona do recenzji rozprawa w znaczący sposób wzbogaca ten obszar o problematykę wykorzystywania czasu wolnego przez uczniów z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim. Czas wolny bowiem może i powinien być wykorzystywany nie tylko w prostej funkcji biologicznego odpoczynku, lecz także - jak wykazuje między innymi Autorka rozprawy - w szerszym kontekście rozwoju emocjonalnego, społecznego i edukacyjnego dziecka.

Rozprawa składa się z 6. rozdziałów, poprzedzonych Wstępem i zwięzłych Zakończeniem. W końcowej części zamieszczona jest również Bibliografia, wskazująca na intelektualne inspiracje i kierunki poszukiwań Autorki, oraz wykazy tabel i wykresów. Praca zatem jest kompletna. Rozprawa z założenia ma teoretyczno-badawczy charakter, co też prawidłowo odzwierciedla jej rozbudowana, przejrzysta struktura, logicznie wiodąca od rozważań teoretycznych (rozdziały 1–3) ku zarysowi metodologii i prezentacji badań empirycznych oraz wynikających z nich wniosków (kolejne 3 rozdziały). Przedstawiona do recenzji praca napisana jest na ogół poprawnym językiem, uwzględniającym niezbędną naukową terminologię.

Ocena części teoretycznej

Pierwsza część opracowania (trzy pierwsze rozdziały) poświęcone są zagadnieniom krążącym satelitarnie wokół głównego tematu rozprawy, tj. czasu wolnego i jego funkcjom oraz problematyce niepełnosprawności i rewalidacji.

W rozdziale 1. („Pojęcie czasu wolnego” , str. 9-39) przywołana została szeroka, trafna definicja czasu wolnego, który charakteryzuje dobrowolność podejmowanych aktywności w odróżnieniu od działań z obowiązku. Autorka wielostronnie omawia problematykę czasu wolnego, ukazując ją nie tylko czy nie tyle z perspektywy psychologicznej (czas doświadczany subiektywnie), lecz przede wszystkim socjologicznej (mając na względzie determinanty społeczne). Ważne i cenne jest zauważenie, że poza prywatnym czy indywidualnym wymiarem istnieje również wymiar społeczny i kulturowy czasu wolnego.

W rozdziale 1. rozprawy Autorka odwołuje się do starannie dobranej literatury przedmiotu, polskiej i międzynarodowej. Prezentuje przy tym także historyczną perspektywę rozważań teoretycznych, poczynając od Aleksandra Kamińskiego (1965) czy Tomasza Wujka (1969) aż do literatury najnowszej. Wskazuje w ten sposób nie tylko na dzisiejszą różnorodność definicyjną i zakresy pojęciowe, lecz także na przemiany w postrzeganiu funkcji czasu wolnego.

Autorka nie podejmuje wprawdzie własnej próby zdefiniowania czasu wolnego, ale bardzo wyraźnie widać jej sympatię po stronie stanowisk Marii Czerepaniak-Walczak i Małgorzaty Ostrowskiej. Ostatecznie wskazuje, którą definicję i dlaczego przyjmuje do własnych badań: „definicja atrybutywna czasu wolnego Marii Czerepaniak-Walczak posłuży do dalszych analiz badawczych. Uwzględnianie w badaniu definicji atrybutywnej czasu wolnego Czerepaniak-Walczak pozwoli badane funkcje czasu wolnego (odpoczynek, zabawa, zajęcia rozwijające) odnieść do ich środowiskowych uwarunkowań. Ostatecznie, sposób porządkowania badanej rzeczywistości, zostanie odniesiony do życia społecznego i fundamentalnych kręgów środowiskowych, których klasyfikacje stworzył Kamiński, to jest rodziny, grupy rówieśniczej, środowiska zamieszkania, szkoły” (s.59).

Wprawdzie Kamiński pisał w czasach, kiedy m.in. królowały jeszcze dawniejsze media typu telewizja i radio, odgrywające wówczas w spędzaniu czasu wolnego istotną rolę, ale jednocześnie jego koncepcja znaczenia czasu wolnego (w którym mieści się odpoczynek, zabawa, zajęcia rozwijające) jest uniwersalna i ponadczasowa, nie dziwi więc, że do niej właśnie odwołuje się Autorka rozprawy.

W rozdziale 1. przedstawia ona również stan badań nad czasem wolnym uczniów z niepełnosprawnością intelektualną, odwołując się do badań polskich oraz międzynarodowych, w tym norweskich, szkockich , brytyjskich i amerykańskich, przeprowadzonych w ostatnich latach.

Rozdział pierwszy, najbardziej rozwiniętą część teoretyczną pracy, oceniam bardzo wysoko.

W rozdziałach 2 („Niepełnosprawność intelektualna w ujęciu teoretycznym”, str.39-46) oraz 3 („Rewalidacja, znaczenie terminu”, s.48-52) Autorka rozprawy podąża śladami Marii Grzegorzewskiej i Aleksandra Hulka.

W rozdziale 2. zawiera przegląd trudności w funkcjonowaniu intelektualnym i adaptacyjnym jako kluczowych elementów niepełnosprawności intelektualnej. Włącza również funkcjonujące w Polsce i w obiegu międzynarodowym klasyfikacje niepełnosprawności.

W dalszej części rozdziału wskazuje na współczesną ~~na~~ modyfikację istoty wsparcia dziecka z niepełnosprawnością intelektualną, które winno być aktywnym uczestnikiem swojego rozwoju, edukacji i funkcjonowania społecznego, a nie tylko biernym odbiorcą pomocy.

Mogłoby się wydawać, że ta część teoretyczna jest zbyt skromna w stosunku do tematu i całości dysertacji (zawarta jest zaledwie na kilku stronach, str. 39-47), jednak w tym przypadku nie jest to zarzut - jeśli w ogóle kwestie objętości tekstu mogą być oceniane -, ponieważ Autorka pracy przedstawia najważniejsze aspekty w odniesieniu do podejmowanej problematyki w sposób syntetyczny i przemyślany. Prawidłowo też buduje siatkę pojęć. Można by oczywiście zaproponować i przedstawić obszerniejszą typologię orientacji teoretycznych, ale na potrzeby recenzowanej pracy jest ona wystarczająca.

Podobne uwagi dotyczą rozdziału 3. w którym przedstawia skrótowo pojęcie i cele działań rewalidacyjnych oraz nawiązuje do wykorzystania czasu wolnego w rewalidacji. Uwaga krytyczna dotyczyłaby tu jednak braku odniesień do literatury obcej, jak również poprzestawania na klasykach polskich, Grzegorzewskiej i Hulku, z pominięciem bliższych czasowo, współczesnych autorów.

Drobniejsza uwaga dotyczy tytułu rozdziału 3. „Rewalidacja, znaczenie terminu”. Autorce chodziło zapewne o „znaczenie pojęcia”, o rozumienie zjawiska, a nie jego określenie, słowo, termin.

Ocena części badawczej

Badanie osób z niepełnosprawnością intelektualną odbywa się zazwyczaj za pośrednictwem rodziców i opiekunów. Autorka rozprawy podejmuje się trudnej, z metodologicznego i praktycznego punktu widzenia, próby zbadania interesujących ją problemów, stawiając na perspektywę samych dzieci z niepełnosprawnością intelektualną, zwracając się bezpośrednio do nich i uzyskując informacje zwrotne. Odwaga ta jest niewątpliwie związana z dużym praktycznym doświadczeniem Badaczki w pracy z dziećmi niepełnosprawnymi, o czym sama

informuje we Wstępie („To właśnie wieloletnia refleksja oraz doświadczenia praktyczne stały się motywem do podjęcia badań, w których kluczową rolę odgrywa głos uczniów z niepełnosprawnością intelektualną”).

Celem badań jest, jak stwierdza Autorka, zrozumienie, jakie znaczenie mają funkcje czasu wolnego w odniesieniu do osób z niepełnosprawnością intelektualną. Dodaje przy tym, doprecyzowując, że badanie „ma na celu w szczególności zidentyfikowanie modelu realizowanego form aktywności czasu wolnego”. Zapowiada więc, że „Porównanie obecnie funkcjonującego modelu spędzania czasu wolnego przez uczniów z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim, z teoretycznymi założeniami koncepcji czasu wolnego Aleksandra Kamińskiego, pozwoli lepiej zrozumieć, dlaczego odpoczynek, zabawa i zajęcia rozwijające mają tak istotne znaczenie w procesie rewalidacji obszaru emocjonalnego, społecznego i edukacyjnego dziecka. Czemu one służą, w jaki sposób mogą one wpływać na rozwój osobisty, społeczny, czy edukacyjny uczniów z niepełnosprawnością intelektualną”.

Problem dotyczy zatem efektywnego wykorzystania czasu wolnego w procesie rewalidacji uczniów z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim. Pozostając w tej orbicie zainteresowań badawczych Autorka dysertacji stawia główne pytania: co dzieci z niepełnosprawnościami robią w swoim czasie wolnym po powrocie ze szkoły oraz –szerzej – jakie znaczenie mają funkcje czasu wolnego w procesie rewalidacji uczniów z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim, w odniesieniu do wybranych kręgów środowiskowych. Pytanie, które również jest ważne dla Autorki dysertacji to, czy wybrane kręgi środowiskowe wspierają, czy ograniczają skuteczność wykorzystania funkcji czasu wolnego uczniów. Wobec powyższych formułuje ona również szereg pytań szczegółowych, zogniskowanych wokół takich zagadnień jak struktura dnia i ilość czasu wolnego uczniów, formy i funkcje spędzania przez nich wolnego czasu, konteksty środowiskowe i media oraz ich miejsce w czasie wolnym uczniów, obszary i warunki rewalidacji oraz trudności związane z efektywnym spędzaniem wolnego czasu.

Generalnie w projekcie badawczym Autorka wiąże funkcje czasu wolnego (odpoczynek, zabawa i zajęcia rozwijające) z trzema obszarami rewalidacji (emocjonalnym, społecznym i edukacyjnym) oraz z wybranymi kręgami środowiskowymi (rodzina, rówieśnicy, szkoła, sąsiedztwo lokalne, instytucje społeczne, placówki kultury, mass media).

Badaniami objętych zostało 60. uczniów, w wieku od 9 do 16 lat, z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim, w dwóch szkołach podstawowych (w Katowicach i Żywcu) stanowiących porównywalne środowiska edukacyjne oraz wychowawcze (profil specjalny szkół).

Autorka zastosowała w badaniach studium przypadku przyjmując perspektywę jakościową. Jednocześnie, dla uzyskania pełniejszego obrazu funkcjonowania uczniów z niepełnosprawnością intelektualną w pozaszkolnym czasie wolnym, połączyła na zasadzie triangulacji dane jakościowe i ilościowe. Te ostatnie dotyczą struktury dnia i czasu wolnego ucznia w ujęciu dobowym (użyła tu danych pomiarów statystycznych).

Strategia jakościowa z kolei, związana z kategorią bezpośredniego doświadczenia (jak wykorzystanie czasu wolnego w różnych aspektach postrzegają i oceniają same dzieci), oparta została przez Autorkę na bazie fenomenologii i hermeneutyki oraz interakcjonizmu symbolicznego. Jako technikę wykorzystowała ona wywiad swobodny (nieskategoryzowany – z listą dyspozycji do wywiadu) skierowany do uczniów. Z intencją dotarcia do subiektywnego obrazu świata dziecka (jego przeżyć i emocji oraz znaczeń przypisywanych doświadczeniom związanym z czasem wolnym) zadawała uczniom pytania zogniskowane wokół form i warunków spędzania czasu pozaszkolnego.

Generalnie w wyniku przeprowadzonych badań Autorka zebrała bogaty materiał badawczy, który następnie poddała drobiazgowej analizie. Na podkreślenie zasługuje zmierzenie się z tym materiałem, z niezliczoną ilością wypowiedzi uzyskanych w trakcie wywiadów swobodnych, przefiltrowanie ich niejako przez wyodrębnione etykiety/ kody, tj. poszczególne znaczenia nadawane w odniesieniu do funkcji. Na marginesie: niekiedy zaskakujące jest - wobec ograniczenia badanych w samodzielności myślenia oraz trudności w rozumieniu złożonych pojęć językowych - posługiwanie się przez nich słownictwem specjalistycznym, co być może jest związane z powtarzaniem sformułowań zawartych w pytaniach.

W analizie zebranego materiału odwołała się do teorii ugruntowanej, gdzie „indukcyjny sposób analizy danych polegał na przeprowadzeniu selektywnego kodowania, tworzeniu kategorii na tematy związane z czasem wolnym i jego funkcjami w procesie rewalidacji”.

Analiza danych jakościowych wsparta została przez program komputerowy Atlas.ti. Dzięki wykorzystaniu tego programu Autorka uzyskała kodowanie wielokrotne, tj. przyporządkowanie danej czynności w czasie wolnym do wielu funkcji czasu wolnego (odpoczynku, zabawy, zajęć rozwijających), do różnych obszarów rewalidacji

(emocjonalnego, społecznego i edukacyjnego) oraz w odniesieniu do różnych kręgów środowiskowych. Kodowanie to, jakkolwiek przysporzyło z pewnością pewnych trudności w przeprowadzanej następnie niezwykle drobiazgowej analizie danych, miało na celu wzbogacenie interpretacji tychże danych jakościowych.

Zastosowanie przez Autorkę w pewnym sensie ryzykownego zabiegu zbadania zjawiska czasu wolnego z wykorzystaniem percepcji dzieci z niepełnosprawnością przyniosło ciekawy materiał, okazało się niezwykle efektywne i doprowadziło do wielu ważnych spostrzeżeń. Tym bardziej, że w wyniku szczegółowego badania struktury czasu udowodniła ona, że czas wolny stanowi około 9 godzin dziennie (37,37% doby). Jest to więc przestrzeń, która mogłaby w znaczący sposób zostać wykorzystana w funkcji rewalidacyjnej. Niestety, co również wykazały badania, w przestrzeni tej dominuje czas wolny bierny, uczniowie przeznaczają go na bierne formy (drzemki), korzystanie z mass mediów i życie towarzyskie, „minimalnie zaś na aktywności związane z samokształceniem, czy uczestnictwem w kulturze.”

W końcowej fazie pracy zostało przez Autorkę sformułowanych szereg szczegółowych wniosków związanych z czasem wolnym uczniów i jego głównymi funkcjami optymalizującymi proces rewalidacji w wybranych kręgach środowiskowych. Wnioski te warto przedstawić również bardziej syntetycznie, nie tylko dla łatwiejszej lektury tekstu, lecz przede wszystkim dla klarowności wysuniętych następnie rekomendacji. Dla pedagogicznej wartości efektów badań szczególnie znaczenie mają wnioski i idące w ślad za nimi rekomendacje dotyczące barier i trudności. Aby zyskały one wartość aplikacyjną warto wyodrębnić poszczególne rekomendacje adresowane do różnych adresatów. Inny charakter miałyby bowiem dotyczące kreowania zindywidualizowanych programów wykorzystywania czasu wolnego dostosowanych do możliwości i potrzeb uczniów (np. w mediach), inny w zakresie form współpracy z rodzinami i opiekunami uczniów, jeszcze inne wymagające uregulowań administracyjno-prawnych (np. adresowane do samorządów lokalnych czy instytucji kultury), itd.

Na koniec, gdyby praca miała być opublikowana sugerowałabym zadbać o korektę językowo-stylistyczną, o wyeliminowanie powtórzeń i uporządkowanie treści (np. miejsce Wstępu powinno znajdować się przed tekstem głównym rozprawy, Wstęp należy też uwzględnić w Spisie treści). Warto również rozbudować Wstęp, aby stał się zapowiedzią interesującej pracy.

Konkluzja

Przedstawiona do recenzji praca wpisuje się w istniejący stan badań nad rewalidacją osób z niepełnosprawnością intelektualną, aktualizując je i rozszerzając o istotne w tym zakresie obszary. Jest ważną próbą rozszerzenia pola problemowego współczesnych badań nad wykorzystaniem potencjału rozwojowego dzieci z niepełnosprawnością intelektualną przez wykorzystanie czasu wolnego, którym dysponują.

Biorąc zatem pod uwagę wiedzę teoretyczną zaprezentowaną przez Doktorantkę, jej przygotowanie do prowadzenia pracy naukowej, potwierdzone zaprezentowanymi w dysertacji badaniami, umiejętność stawiania i rozwiązywania problemów badawczych, a także ich oryginalność oraz, w efekcie wyżej wymienionych, istotny wkład do pedagogiki czasu wolnego i pedagogiki specjalnej, stwierdzam, że rozprawa mgr Barbary Baczyńskiej pt. „Czas wolny i jego funkcje w procesie rewalidacji uczniów niepełnosprawnych intelektualnie” spełnia wymogi określone w art.187 ustawy z dnia 20 lipca 2018 r. Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce.

Tym samym wnoszę o dopuszczenie Doktorantki do dalszych etapów w postępowaniu o uzyskanie stopnia doktora nauk społecznych w dyscyplinie pedagogika.

Warszawa, dn. 24.04.2026

/Krystyna Milczarek-Pankowska/